

אגג. עוד שאר שורש בסנה, כמו והסנה איננו אוכל. ונשאר בו שורש, שלא נהרג אגג מיד, ויצא ממנו המן שהיה מיצר לישראל.

ושמא זו כונת הפיטן בפיוטו זכור איש אשר הגויע, בו נאמר: זכור נגיד לְחַמְלוֹ הַסָּפִים / סָר מְחֻלָּה מִבֵּין נְסִיכִים / עוֹלֵל הַנוֹחַר עֲמִיד לְשָׁפִים (קרובות לפרשת זכור, סדר עבודת ישראל, לר' יצחק בן אריה יוסף דוב, רדלהים תרכח; ד"צ: הוצאת שוקן, תרצו, עמ' 668).

ראה גם פיוט אשר הניא, מזמן הגאונים: המן הודיע איבת אבותיו ... ולא זכר רחמי שאול, כי בחמלתו על אגג נולד אויב. ובפירוש עץ יוסף (לר' חנוך זונדל מביאליסטוק, בתוך סדור אוצר התפלות, ניו-יורק תשנ, עמ' 52): שמתוך חמלה שחמל על אגג והניח אותו בחיים לילה אחד, בא על השפחה באותו לילה, ונולד מזה האויב המן. ולאו דוקא שנולד המן מביאה זו, אלא ר"ל מאותה התולדה.

וקדם לכולם ר' אלעזר הקליר, שבפיוטו יִזְכֵּר אִיבָה לְשָׁכְנֵי, לפרשת זכור, טור 62, הוא אומר על אגג: וזינה בשפחתו והולידה צפע המחלק (נדפס בספר בתודה ושיר שבעתות לארבע הפרשיות לרבי אלעזר בירבי קליר, יוצאות לאור עם מבוא, פירוש ושינויי נוסח בידי שולמית אליצור, פיוט ו, ירושלים תשנא, עמ' 72). ובביאור: ובאותו לילה שבו אגג לא נהרג - בא על שפחתו ומשם נולד המן. ולא מצאתי אגדה מפורסמת זו במקורות קדומים, אך ברי שהיתה ידועה לקלירי.

השוה גם דבריו בקרובה לפורים, ויאהב אותו: הַמֶּלֶךְ בְּכֵס יְהִי חָק לְזֶרַע כֹּה יִהְיֶה / בְּקָמִים כָּל נָשִׁים לֹא תִחְיֶה / בְּנֵי בְכוֹרֹת⁹ חָל דָּבָר אֶהְיֶה / בְּקוֹץ¹⁰ אֲשֶׁר נִכְמַר וַיִּחְיֶה / בְּנֵי צָפְעוֹ¹¹ צָץ לְצִדִּים שְׂיִהְיֶה (ר' יצחק בָּר, סדר עבודת ישראל, רדלהיים תרכח, עמ' 674)¹².

ב. הפך עצמו לבהמה

במקורותינו ישנה גם אגדה קדומה על אגג, שהפך עצמו לשור ואשתו לפרה, והיא כבר נרמזה בקרובה שבתי וראה, לראש השנה, מאת ר' שמעון בר' יצחק [בערך

9. = שאול המלך.

10. = אגג.

11. = המן.

12. אמנם במקומות אחרים אין הקלירי מזכיר את הענין, פרט לכך שהמן היה מצאצאי של אגג. בפיוט תמימים כרשו, הוא אומר: קָצִין מְכַמֵּר [=אגג] ... צָפַע [=המן] מִנֵּי חָשׁ / מְשֻׁרָשׁ נָחַשׁ (סדר עבודת ישראל, עמ' 678). ובפיוטו אספרה אל חק, כינצא בזה: בְּקוֹס עֲלִי צָפַע [=המן] / מְשֻׁרָשׁ אָפַע [=אגג] (שם, עמ' 681).

ד'תשי-תשפ]: י'ד י' אָשֶׁר-מֶלֶךְ תַּחֲזֶקָה / כָּבוֹד שָׁנָה נָקִי מֶכֶל-עוֹלָה / וְלֹא-נִעְצַל מִמִּלְחָמוֹת עֲבוּר
הַצֵּלָה. צִוָּה עַל מִחִית הַמִּזְבֵּחַ / שָׁנָה מִפְּקֹד וְהוֹבִישׁ כְּגֹנֶב / בְּחֻמּוֹ מַעֲדָנוֹת בְּכֻשְׁפֵּי מוֹתָנֶגֶב¹³.

וביאר ר' דניאל גולדשמידט: מתגנב ומתכסה היה [אגג] מפני שאול על-ידי כשפים. כך פירשו המפרשים, ואין דרשה כזו ידועה לנו מהמדרשים, וייתכן שהיתה לפני הפייטן. עכ"ל. וכבר במכתבי אליו, מיום כ במרחשון תשל"א, הערתי לידידי המנוח רד"ג, שאגדה זו מצויה במקורות נוספים, מאוחרים לפייטן.

בספר מאור האפלה (נור אלצ'לאס), לרבינו נתנאל בן ישעיה [נתחבר בשנת ה'פ"ט], תורגם לעברית על-ידי הרב יוסף קאפח, ירושלים תש"ו, עמ' רמז: ולמה הסמיק זה אל מכשפה? ללמד, שהמכשפים פעמים עושים כשפים בעצמם, ונהפכים לבהמות, כמו אגג מלך עמלק שעשה עצמו שור ואשתו פרה, ובאותו הלילה עיברה וברחה. וכיון שברחה, קשרו את אגג, שנאמר: וילך אליו אגג מעדנות [שמואל א טו לב], ואין מעדנות אלא קשור.

והובאו הדברים גם במדרש החפץ, לר' זכריה בר' שלמה הרופא מצנעה [רז"ה]; כתב ספרו בשנים ה'קעג-קצ], ובמדרש הבאור, לר' סעדיה בר' דוד אלדמארי [נתחבר בשנת ה'ר"א]. ראה: תורה שלמה, לרמ"מ כשר, כרך יח, עמ' 91, בביאור לסימן שמב.

והנה בשנת תשל"ו נדפס בירושלים ילקוט מעם לועז על ספר שמואל א, לר' שמואל ירושלמי (קרויזר), ומצאתי בו (בעמ' קפט, לפרק טו פסוק לג) בשם 'חכמי אשכנז': ויש במדרש קדום, שאגג הפך עצמו לשור ואשתו לפרה במעשה כשפים, והלך ועיבר את אשתו קודם שיהרג, וממנו נולד המן, ולפיכך נקרא על שמו. עכ"ל ילקוט מעם לועז. ואיני יודע מקורו! קודם לכן נדפס ילקוט מעם לועז לאסתר, לר' רפאל חייא פונטרימולי "בתוספת מרובה מדברי רבותינו על-ידי שמואל ... ירושלמי", ירושלים תשל"ד, ובדקתי שם (בעמ' ק-קא, לפרק ג, פסוק א: המן בן המדתא האגגי), ולא מצאתי בו רמז לכך.

אמנם למקורות אלו קדמו בעלי התוספות בספר מושב זקנים לשמות יז ח (לונדון תשיט, עמ' קיח): במדרש, גבי המן. שעיכב שאול אגג, בא על חמורתא והולידה בן. ותימה, והא אמרינן בבכורות [ע"י דף ח ע"א]: בהמה ואדם אין מתעברין זה מזה. ויש לומר, שאותה חמורתא היתה אשה ממש, כמו שפר"ש, במקרא למה צוה הקב"ה להמית עמלק משור ועד חמור, לפי שהיו בעלי כשפים, והיו משנים עצמיהם לדמות בהמה.

13. מחזור לימים הנוראים, כרך א: ראש השנה, מהדורת דניאל גולדשמידט, ירושלים תשל"א, עמ' 103, שו' 16-18; פיוטי רבי שמעון ב"ר יצחק, מהדורת א"מ הברמן, ברלין-ירושלים תרצח, עמ' קיח, שו' מו-מח.

וכתב ר' יצחק הלוי מוינא, בפענוח רזא לשמות כב יז: מכשפה לא תחיה. וסמיך ליה: כל שוכב עם בהמה. שהמכשפות עושין עצמן לבהמות. כבמעשה אגג.

ודברי חושב זקנים: כמו שפר"ש, במקרא למה צוה הקב"ה להמית עמלק משור ועד חמור - - - כונתו לפירוש רש"י לכתוב לך והכיתה את עמלק... והמתה מאיש עד אשה מעולל ועד יונק, משור ועד שה, מגמל ועד חמור (שמואל א טו ג): משור ועד שה. שהיו בעלי כשפים ומשנין עצמן ודומין לבהמה.

וכן פירש ר' ישעיה מטרנאני: שהיו נעשים בהמה על ידי כישוף. עכ"ל. ובפירוש רבינו בחיי, סוף פרשת כי תצא: שדרשו רז"ל, שהיו עושים עצמם בהמות בחכמת הכשפים וחוזרים לאיזה מין שירצו, ולכך הוצרך לומר משור ועד שה, מגמל ועד חמור. עכ"ל.

ובבעל הסורים לשמות כב יז: לא תחיה. ג במסורה. דין. ואידך לא תחיה כל נשמה [דברים כ טז], והחכמה תחיה בעליה [קהלת ז יב]. במדרש יש, שעמלקים מכשפים היו ועשו עצמם כדמות בהמות, למלט עצמם, לכך צוה הקב"ה והמתה מאיש ועד אשה, מעולל ועד יונק, משור ועד שה. וזהו בשביל חכמה שהיה בהם ורצו לחיות עצמם בחכמתם, צוה הכתוב לא תחיה כל נשמה ומכשפה לא תחיה.

ראה גם הדר זקנים לשמות כב יח (ליוורנו תר, דף לט ע"ב): כל שוכב עם בהמה. לכך סמך שוכב עם בהמה למכשפה, לפי דמכשפות תעשה אשתך בהמה, כדאמרינן בההוא דרכיב חמרא ואתיא חברתא וכשפה לה, ואשתכח דרכיב איתתא בשוקא.

כונת בעלי התוספות למסכת סנהדרין, דף סז ע"ב: ינאי איקלע לההוא אושפיזא... אשקייה, הואי¹⁴ חמרא [רש"י: האשה נעשית חמור], רכבה [רש"י: ינאי] סליק לשוקא. אתא חברתה, פשרה לה [רש"י: מיחת את הכשפים וחזרה לקדמותה], חזייה דרכיב וקאי איתתא בשוקא¹⁵.

וכן בפירוש התורה לרבינו יוסף בכור שור: לכך סמך כל שוכב עם בהמה למכשפה, כי המכשפה תעשה את אשתך בהמה תחתך, כדאמר מההיא איתתא דהויא חמרא ורכיב עליה בשוקא, ואתית חברתה ובטלה המכשפות, והוה רכיב איתתא בשוקא. ובספר הג'ן, לר' אהרן בר' יוסי הכהן [כנראה, בסוף האלף החמישי], לשמות כב יח, ירושלים תשס"ט, עמ' רמו: כל שוכב עם בהמה מות יומת. לכך סמך שוכב עם בהמה למכשפה, דמכשפה תעשה אשתך בהמה תחתך. כדאיתא בההיא איתתא דהויא חמרא ורכב בשוקא.

14. גרסת עין יעקב: הות.

15. גרסת עין יעקב: חזייה דרכיב איתתא בשוקא.

וכתב ר' משה בר' חסדאי מתקו [סוף האלף החמישי]: ואפילו שדים מתהפכין לכל מה שרוצים ... וכן יש בבני אדם שמתהפכין, כאגג מלך עמלק שהפך עצמו בכשוף לבהמה. ובפרק ד' מיתות: ינאי עשה את האשה כשפנית חמור, ורכב עליה לשוק. וכן על ידי חולדה מתהפכים בני אדם לזאב ולארנבת לפעמים, וזה תלוי בשעת יצירה, כצמיחת המקבל במקום שמשתנה (ספר כתב תמים, נדפס בתוך אוצר נחמוד, ג, וינה תרכ, עמ' 61).

אף ר' חיים יוסף דוד אזולאי [חיד"א; תפד-תקסו] כותב בספרו צוארי שלל, הפטרת זכור, סימן ב: שמעתי מהרב החסיד כמהר"ר דוד מלמד זלה"ה, משם הראשונים ... שעבר (אגג את) אשתו ועשה כשפים להצילה, ומשם יצא המן.

ובמקום אחר הוא כותב: ויאמר אגג, אכן סר מר המות. והראשונים פירשו ... ועוד פירשו, כי מלבד המות, המרירות הוא שלא הניח זרע. והוא ידע, דעל ידי כשוף אשתו מעוברת זרע מרעים. ולכן אמר אכן סר מר המות, כי מניח זרע. עד כאן דבריהם ד"ל (כסא דוד, דרוש ו, ליורנו תקנוד, דף כב ע"ד).

ובמדרש חמדת ימים, לר' שלם שבזי [שעט-תנה], סוף פרשת אמור, ירושלם תרמה, דף מח סוף ע"א: למה הביא (שאול את) אגג חי? אלא דכשיף אגג ועבד גרמיה שור בריא, נסבה בין מיטב הצאן והבקר. וכשנסתכל בו שמואל, נסתרו כשפיו וקטליה.

השוה גם דברי ר' יוסף חיים מבבל [תקצד-תרסט]: דחטא דוד המלך, ע"ה, היה לשעתו, שלא עשה פרי. אך של שאול עשה פרי, כי מחמת שלא הרג את אגג מיד במקומו, נולד המן. שבא אגג על השפחה ויצא המן ממנה, ועל ידי שהשאיר מיטב הצאן נשארו גם מעמלקים שהיו מכשפים, ונתחברו עם אותם הצאן ולא נראו ואחר כך ברחו, ומחמת כן חזרו ונתרבו זרע עמלקים בעולם (בן יהוידע ליומא כב ע"ב, ירושלם תרנט, דף מח ע"ב).